

Kolumbán Vilmos József

Kolozsvár

Bodola János védekezése

Forrásközlés*

Az 1791. évi küküllővári zsinaton minden különösebb előzmény nélkül tették szóvá, hogy a nagyenyedi és a székelyudvarhelyi kollégiumban olyan tankönyvből tanítják a teológiát, amely ellenkezik az erdélyi református egyház hitvallásaival, a Heidelbergi Kátéval és a II. Helvét Hitvallással.¹ A zsinat megállapítása alapján az eretnokség vádjával illetett tankönyv nem volt más, mint Samuel Endemann németországi református püspök 1777-ben kiadott rendszeres teológiai munkája. Utólag viszont kiderült, hogy a könyv datálása helytelen, ugyanis a tankönyvként használt művét Endemann nem 1777-ben, hanem 1782-ben adta ki. A zsinat nem sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, és az ilyenkor szokásos előzetes kivizsgálás és bizonyítás nélkül mondták ki Endemann művére, hogy az pelagianizmust, szocinianizmust és arminianizmust tartalmaz. Határozatként anélkül, hogy részletezték volna a vádakat, és nevesítették volna az érintett tanárokat, arra utasították az érintetteket, hogy ezután a rendszeres teológiát a II. Helvét Hitvallás alapján tanítsák.² Ezzel a rövid zsinati határozattal vette kezdetét a 18. század utolsó tanfegyelemi kivizsgálása, amely több szempontból is egyedülállónak bizonyult.

A zsinathoz kapcsolódó főkonzisztórium iratok között egyetlen olyan iratot sem találtunk, amely magyarázatot adna a kivizsgálás háttéréhez. Nem készült el előzetesen Endemann művének teológiai vizsgálata sem, és a zsinaton sem tartották fontosnak, hogy részletesen foglalkozzanak a tévtanítás mibenlétével. Az ügyvel kapcsolatos iratokból, levelekből utólagosan az derült ki, hogy a tetsület procedurális hibák tömkelegét vétette. Nem értesítették az érintett tanárokat, nem vizsgálták ki részletesen Endemann művét, és a vádat sem fogalmazták meg kellő alaposággal és részletességgel, ugyanis az arminianista, szociniánus és pelágiánus vádakat semmivel sem támasztották alá, és így nem is bizonyították. A tévtanítás ellen felsorolt törvények sem voltak egészen ponto-

* A tanulmány az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Juhász István: Christian Wolff és a református teológia. In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvár 1996, 102–115. Kolumbán Vilmos József: Adalékok az Endemann-perhez. In: *Református Szemle* 100 (2007/4), 760–778.

² *Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790–1800*. Sajtó alá rendezte: Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor. Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok I/4. Kolozsvár 2001, 39–40.

sak, ugyanis azok többsége az iskolai tanítókra, és nem a kollégiumi tanárookra vonatkozott.

A zsinati határozat kézbesítése nem történt meg, az érintettek, Zilahi Sebes János és Bodola János csak 1791 őszén értesültek az ellenük indított eljárásról. Mindketten hosszú levélben hártották el az ellenük felhozott vádakát, illetve mutattak rá azok megalapozatlanságára. Zilahi Sebes János székelyudvarhelyi tanár 26 oldalas levélben cáfolta részletekbe menően a vádakát. Levelének jelentős részében Endemann igazhitűségét bizonyította anélkül, hogy annak műveiből idézett volna, csupán a német püspök különböző megbízatásait használta érvként. Zilahi az ellenük indított eljárást a radnóti zsinat történetével is összehasonlította. Zilahi ártatlannak tartotta a radnóti zsinaton megvádolt és meghurcolt Csernátoni Pált, Pataki Istvánt és Dési Mártont.³

Bodola védekező irata a Zilahié után született, és így valószínűleg ismerte kollégája levelét. Terjedelmes, 20 oldalas és 22 pontban rendezett apológiája sok mindenben hasonlít Zilahi védekezésére. Székelyudvarhelyi kollégájához hasonlóan Bodola is kifogásolta a zsinati eljárásban tapasztalt hiányosságokat: a vád megalapozatlanságát, felületességét, a hivatkozott törvények általánosságát stb. Sérelmezte, hogy nem hallgatták meg őket, és nem idézték a zsinat elé. Zilahihoz hasonlóan ő is a radnóti zsinattal állította párhuzamba a saját ügyüket, és egyetértett vele abban is, hogy Endemann könyvének feltételezett eretnksége az erdélyi református egyház hitelességének elvesztését vonhatja maga után.

Bodola sokkal óvatosabban fogalmazta meg mondanivalóját. Leveléből hiányzik a Zilahira jellemző gunyorosság és kioktató hangnem, a neves ősökre, rokonokra történő hivatkozás. Ezek helyett sokkal inkább az óvatos figyelemfelhívás és tárgyilagosság jellemzi. Levelének első felében – Zilahival egyetértésben – kétségbe vonta a vád megalapozottságát, sőt kételyeit fejezte ki afelől, hogy az eljárás elindítása a zsinat beleegyezésével történt. Feltételezése szerint a határozatot a zsinat neve alatt adták ki, de valójában

„[...] kevesebb számból álló, elsőbb tekintetű, talám hatalmasabb tagoknak tiszta csupa tetszésekből származott.”⁴

Bodola megállapítása mellett, hogy a tévtanításra vonatkozóan csak feltételezést közöl, túlmutat önmagán. Kijelentése egybecseng Esze Tamás adatával, miszerint 1796-ban Teleki gróf panasszal fordult a Főkonzisztóriumhoz, hogy a lelkészek elfordultak a református hitvallásoktól.⁵ Erre nézve semmiféle adatot, beadványt nem találtunk, és a főkonzisztórium ülés jegyzőkönyvében sem

³ Zilahi levelét ld. Kolumbán Vilmos József: Zilahi Sebes János apológiája. In: *Református Szemle* 110 (2017/6), 632–647.

⁴ Bodola János beadványa a Főkonzisztóriumhoz. Főkonz. Lvt. 1792/57.

⁵ Esze Tamás: A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Tanulmányok a magyarországi református egyház négy száz éves történetéből*. Actae Studia ecclesiastica. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965, 178–182.

leltük ennek nyomát. A Zilahi és Bodola beadványa után tartott főkonzisztórium gyűlés jegyzőkönyve alapján viszont úgy tűnik, a két tanárral szembeni panaszt lelkészek fogalmazták meg, nem pedig világiak.⁶

Az viszont tény, hogy Bodola jó érzékkel mutatott rá a sebtében összeállított vád tarthatatlanságára. Zilahi figyelmét elkerülte, a Bodolaiét viszont nem, hogy a zsinaton eretnokség gyanújával vádolt könyvet Endemann nem 1777-ben írta, hanem 1782-ben, de ennek Bodola nem tulajdonított különösebb jelentőséget, ugyanis Endemann mindkettőben a „hit ágazatai” alapján fejtette ki mondanivalóját. Bodola azt is hozzátette, hogy az Endemann által készített tankönyvet nem ő vezette be a nagyenyedi kollégiumba, ugyanis amikor professzorrá nevezték ki, a könyvet már ismerték és használták.⁷ Hasonlóan Zilahihoz, Bodola is fontosnak látta kijelenteni, hogy ugyan nem mindenben értett egyet Endemannal, de ez nem jelenti azt, hogy a könyv eretnokséget tartalmazna, vagy hogy a zsinat vádpontjait bizonyítani lehetne. Endemannt kollégájával egyetértésben és kétséget kizáróan ortodoxnak nevezte anélkül, hogy teológiai gondolkodását részletezte volna.

Bodola János apológiájának igazi érdekességét az általa megfogalmazott levél V. pontjának egyik megállapítása nyújtja. Ebben kísérletet tett Endemann igazhitűségének és társadalmi megbecsülésének a bemutatására, kiemelve azt, hogy Endemann megbélyegzése az erdélyi református egyház hitelvesztését fogja maga után vonni, sőt veszélybe kerül a marosvásárhelyi kollégium számára fenntartott két marburgi ösztöndíj. További érvelésében megjelenik egy olyan gondolat, amely hűen tükrözi a 18. század végi teológiai gondolkodást is. Azt írja, hogy feleslegesnek és idejétmúltnak tartja a tévtanítás kivizsgálását, és így folytatja:

„Mert ha szintén látna is valaki valahol szunyogat, vagy még annál is talám százorta kisebb állatot, lehetetlen lenne azt véle, míg igaz érzékenységekkel bírna, elefántnak képzeltetnünk. Az indifferens dolgok felett való dísztelen veszekedéseknek és az azokért következett egymás vétkes kárhoztatásának boldogtalan ideje már elmúlt.”⁸

Az utolsó mondata tökéletesen illeszkedik a 18. század második felében erőteljesen jelentkező felekezeti tolerancia eszményéhez, amelynek gyökerei a 16. századi svájci református teológiáig és a német felvilágosodásig nyúlnak vissza. Mind a svájci református felvilágosult ortodoxia, mind a német korai felvilágosodás képviselői egyetértettek abban, hogy eljárt az idő a felekezeti viták felett. Leibniz filozófiájával és a felekezetek közti ellentétek elsímításával egyetértő

⁶ A Főkonzisztórium levele Bethlen Sándorhoz, 1792. április 15. Főkonz. Lvt. 1792/57.

⁷ „És ez az oka, hogy az ifjúságnak is nem én adván kezibe, amint a deliberatumba sietve iratik, hanem professorságra való lépésemkor, már sokaknak kezekbe találván, mint előttem is esméretes és igen világos jó compendiumat manualisomnak választottam és a kolégiumban terjeszteni kívántam.” Bodola János beadványa a Főkonzisztóriumhoz. Főkonz. Lvt. 1792/57.

⁸ Uo.

Christian Wolff a keresztyén etika felsőbbrendűségét fogalmazta meg teológiai etikájában. Azzal, hogy összehasonlította a konfucianizmus etikai tanítását a keresztyén etikával, kimutatta az etikai jó cselekvésének közös vonásait, és így kimondatlanul ugyan, de sürgette a dogmatika felülvizsgálatát. Eszméinek hazai fogadtatása könnyen ment. Gyalakuti Lázár János kezdeményezése nyomán generációk ismerték meg a marosvásárhelyi kollégiumban a wolffianizmust és annak irénikus üzenetét.⁹ Az enyedi és kolozsvári kollégium inkább a hagyományosnak mondott karteziánus elveket követte, de nem zárkóztak el a wolffianizmustól sem. A Nagyenyeden tanító Ajtai Abod Mihály is részben a marburgi híres tanár követője volt, és több alkalommal is megfogalmazta abbéli meggyőződését, hogy a felekezetek közötti vita felesleges és elavult.¹⁰

A felekezetek békés együttélését és a vallási toleranciát szorgalmazó svájci református teológusok közül külön szót érdemel Jean Alphonse Turretin is, annál is inkább, mivel Zilahi Sebes János védekező iratában külön is megemlítette Turretin mint elismert tudós nevét. Turretin munkásságának jelentős részét a protestáns uniónak szentelte úgy, hogy mindvégig kitartott a dordrehti kánont védő Formula Consensus mellett, ugyanakkor nem utasította el annak gondolatát, hogy „modernizálja” a református teológiát.¹¹

Úgy véljük, sem Zilahi, sem Bodolai nem tértek el a református hitvallásoktól, ugyanakkor mindketten érezték a változtatás szükségességét. Emiatt választottak új tankönyvet, és így esett a választás Endemann munkájára, akit az európai reformátusok meggyőződéses ortodoxnak tartottak, de aki nem zárkózott el a teológiai igazságok újrafogalmazásától sem.¹² Ennek bizonyítéka Bodolai iratának XX. pontjában kifejtett mondanivalója:

„Mert a hitágazatok a theológiában változhatatlanok, de az azokat bizonyító erősségeknek az idő és környülállásokhoz képest új formában kell öltöztetnie, hogy az ifjúság a vallás igazságaiban azoknak legújabb színbe öltözött ellenségei ellen is előre mintegy készítessék, és annál inkább megerősítsék.”¹³

⁹ Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziány László. Kriterion Kiadó, Bukarest 1970, 132–133. és 155. Ld. még: Tolnai Gábor: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító. Jegyzetek az erdélyi felvilágosodás történetéhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek 142. Kolozsvár 1942.

¹⁰ Túri Tamás: A pura religio felekezeti egységet szorgalmazó megfontolásai Ajtai Abod Mihály halotti beszédeiben. In: Balázs Mihály – Bartók István (szerk.): *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon, (1650–1750)*. SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, Szeged 2016, 277–287.

¹¹ Túri Tamás: Felvilágosodás és protestáns egység. A hit fundamentális artikulusainak református megközelítése. In: Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Kovács András (szerk.): *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás. Tanulmányok és szövegek*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2016, 33–37.

¹² Muenscher, William: *Elements of Dogmatic History*. Translated from the second edition of the original German by James Murdock. A. H. Maltby, New Haven 1830, 180.

¹³ Bodola János beadványa a Főkonzisztóriumhoz. Főkonz. Lvt. 1792/57.

Ez az idézet a Bodolai által megfogalmazott levél másik érdekessége, amely egyben az ő hithűségének bizonyítékeként is értékelhető. A hit ágazataira történő reflektálás, illetve azok változhatatlanságának megállapítása mutat rá Bodolai teológiai gondolkodásának tradicionális voltára. A hit ágazatainak említése azért is érdekes, mert az erdélyi református egyház a 18. század folyamán nem pontosította azt, hogy mit tart fundamentumos hitágazatoknak. Csupán egyetlen esetben került sor néhány mondatos összefoglalóra. Borosnyai Lukács János református püspök főkonzisztóriumai utasításra foglalta össze 1751-ben a hit artikulusait a Zalányi László tordai nemes és Abacs Márton tordai lelkész között előbb vagyoni jellegű vitája kapcsán, amely később Zalányi vélt eretnekségének kivizsgálására módosult.¹⁴

Borosnyai meggyőződéses híve volt a református ortodoxiának. Ő „fedezte fel” még nagyenyedi első lelkész korában a pelagianista, remonstráns vádakkal illetett Nádudvari Sámuel tévelygését, sőt ő cáfolta az enyedi gyülekezet előtt Nádudvari teológiai meggyőződését.¹⁵ Az Abacs- és Zalányi-féle vita során mint fungens püspököt kérték fel a hit artikulusainak megfogalmazására. Az öt pontba szedett rövid hitvallás a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás szellemiségét tükrözi, érdekessége pedig az, hogy nem részletezte a predestinációt. Nem valószínű, hogy Bodolai éppen a Borosnyai-féle tanminimumra gondolt, amikor levelében több alkalommal is említette a hit ágazatait, de feltételezzük, hogy teológiai gondolkodása megegyezett Borosnyaiéval a kiegészítéssel, hogy számára nyilvánvaló volt, hogy a hit artikulusait az idők szavához kell igazítani. Utóbbiról Zilahi is hasonlóképpen gondolkodott.¹⁶

A hit ágazatainak változhatatlanságára történő hivatkozás nem meglepő. Borosnyai külföldön tanulta, tökéletesítette teológiai tudását. Peregrinációja alatt Leidenben ismerte meg a legújabb teológiai irányzatokat, így lehetősége volt bepillantani a holland és minden bizonnyal a német reformátusok teológiai tudományosságába, ahol már nem volt kérdés, hogy a 17. század eleji predestinációval kapcsolatos tantételeket felül kell vizsgálni, és a felvilágosodás hatására Isten általános kegyelmét hirdették úgy is, hogy megtartották a fundamentális hitartikulusokat. Az erdélyi református egyház vezetősége azért utasította el a református megigazulástan újszerű megközelítését, mert teológiai gondolko-

¹⁴ Kolumbán Vilmos József: Abacs Márton és Zalányi László vitája és a hit artikulusai. In: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai – Theologia Reformata Transylvanica* 73. (2018/1), 97–110.

¹⁵ Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései, 1606–1762*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta Buzogány Dezső és Sipos Gábor. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3. Kolozsvár 1999, 25. Buzogány Dezső: Borosnyai Lukács János püspök önéletírása. In: *Református Szemle* 79 (1986/1), 41–46.

¹⁶ „Vagynak igenis újjátások, de ha azok ártatlanok, annál is inkább hasznosok és symbolicus könyveinkkel tam is articulis fundamentalibus, quam etiam in minus fundamentalibus megegyezők, úgy látszik nem kell megvetni, hanem inkább bé kell venni, mert ha eleitől fogva az efféle Szentírással megegyező, de egzszersmind elmés és újj gondolatok, s ezeknek értelmes rendben való szedése megvettettek volna, ma sem a theologia, sem a philosophia ilyen tiszta és világos állapotban nem volna, amint vagyon.” Főkonz. Lvt. 282/1791.

dását a régi református ortodoxia határozta meg. Emiatt illették az újítást pelagiánus, remonstráns és szociniánus vádakkal, holott azok klasszikus értelmezése messzemenően sokkal radikálisabb megigazulástant takart.

Bodola János nagyenyedi tanár beadványa¹⁷

Mínthogy ezen deliberatumnak egyik tagja én vagyok, és méltatlan idéztetésemet látom benne, bátorkodom ennek minden részeiről való reflexioimat a méltóságos Főconsistoriumnak mélységes tisztelettel submitálni, előre bocsátván ezen ide tartozó alázas jelentésemet is tudniillik: némely érdemes tiszteletes atyafiak, akik a küüllővári Szent Synodusnak jelen lévő tagjai voltak, semmit nem tudnak ezen deliberatum készítése dolgában. Melyre nézve nem hibázom talám véle, ha megvallom gyanúságomat afelől, hogy ez nem éppen az egész Generalis Szent Synodusnak hírvél és közönséges értekezéséből, hanem kevesebb számból álló elsőbb tekintetű, talám és hatalmasabb tagoknak tiszta csupa tetszésekből származott különös deliberatuma. Ez az oka, hogy ezen írásomban is kezdetitől fogva végiig Generalis Szent Synodus neve alatt költ deliberatumnak, nem pedig a Generalis Szent Synodus deliberatumának neveztem, sokkal nagyobb tisztelettel érezvén magamat viseltetni a tiszteletet érdemlő publicumhoz és amaz becses nevéhez, mintsem hogy bizonytalanra egy olyan deliberatumot tulajdonítsak annak, amely csekély ítéletem szerint semmi törvényekkel meg nem állhat, és amelyet a magam ártatlanságomnak mentsége véget szükségesképpen ilyennek kell declarálnom. Ezt ekképpen előre megjegyezvén, a deliberatum minden részeire a következő paragrafusokban reflectálok:

I. A deliberatum az én causamban és a tiszteletes professor Zilahi János uraméban prononciáltatottnak lenni íratik. Én pedig, hogy valami causam lett volna a Generalis Synodus előtt, soha a deliberatum vételéig, semmit rólla nem tudtam, soha semmi magam mentségire nem citáltattam, minden meghallgatásom s legkissebb hírem nélkül folyt ez a dolog, az Approbatabéli Constitutio és a Canonok ellen, amelyek alább előhozattanak.

II. Feltéski és meghatározza, mint bizonyost a deliberatum, hogy általam a nagyenyedi collegiumban olly theologia taníttatik (melynek auctora Endeman¹⁸ sat.), melynek tudománya ellenkezik sok helyeken Helvetiai Confensionkkal és

¹⁷ Bodola János beadványa a Főkonzisztóriumhoz. Kézirat az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában. Jelzete: Főkonz. Lvt. 1792/57.

A kéziratot nem teljes terjedelmében adjuk közre. Tekintettel a kézirat hosszúságára, csupán a tanfegyelemi kivizsgáláshoz kapcsolódó részt bocsátjuk közlésre. A kihagyott szöveg helyét a következővel jelezzük: [...].

¹⁸ Bodola János, akárcsak Zilahi Sebes János is, hol *Endeman*, hol pedig *Endemann* formában írja Samuel Endemann németországi református püspök nevét. Ezt a következtetlenséget nem javítottuk ki.

Heidelbergai Catechismusunkkal, tanítván socinianizmust, pelagianizmust, arminianizmust sat. Mely miatt máris nemcsak a deákok, hanem más emberek is sokan a Szentírásón fundált szent vallásunk ellen megvesztegetődtenek.

Amely terhes vád és improcollatio, amennyiben először az tanításaimat illeti, bátron erősítem, hogy legkisebb valóság benne nincsen. Soha én sem a Helvetica Confessioval, sem a Heidelbergai Katechismussal ellenkező tudományt nem tanítottam, amely könyveket szívem szerint becsüllök, vallok, és minden hitágazatokban változhatatlanul mellettek maradván tanítok. Kik tehát azok a deákok, kik azok a sok más emberek, akik az én tanításaimból szent vallásunk ellen megvesztegetődtenek? Szükséges lesz vala ezeket a szörnyű praemissakat minikelőtte a protocollumban beíratatnának és sententia építenék rájuk, törvényesen reám rakni. De majd alább erről bővebben kell szóllanom.

Nem képzeltetem pedig azt, megvallom, mi módon eshetett volna meg, hogy az egész Generalis Szent Synodus ily szörnyű dolgot csupa feladásra, oly hirtelen deliberatumba tenni s improcolláltatni kívánna ellenem, holott módja volt a vádakkal éppen ellenkezőt tapasztalni bennem, aki már három ízben lévén praeses synodusi alkalmatossággal, soha legkisebb efféle gyanúságra senkinek okot nem szolgáltatam és nem hihetem, hogy valaki elé állván, szemembe azt merné mondani, hogy csak egy szót is, ami az említett *symbolicus* könyveinkkel ellenkeznék, szájamon kibocsátani hallott volna. Ez pedig kollegyombéli tanításaimban is mindég állhatatosan követtem, senki ellenkezőt bizonyítani énróllam soha nem tud, hagyván a zenebonázást az olyatén zavaros elméjű embereknek, akik értetlenségből szoktanak legtöbbet disputálni, a kákán is göcsöt keresnek, akinek az efféle eleitől fogva tulajdonok volt.

III. Amennyiben pedig 2szor a vád illeti az Endeman theologiaját, ámbár nékem nem az a munkája Endemannak manualisom, amely a deliberatumban kitétetett, úgy hogy ebből is látszik, mely sietve esett az ítélettel. Az én manualisom az a compendium, amely jött ki 1782-ben Franckofurtumban, amely mintegy harmada a másíknak. Ugyancsak minthogy mindenikben egyformálag vétetnek fel a hit ágazatai, ezt ebben hagyom. Azt a gyengeségemet pedig megvallom, hogy a deliberatumban kitett socinianizmust, pelagianizmust és arminianizmust sat. egyikben is ezek közzül még fel nem találhattam. Találtam pedig és találok ezen eretnekségeket gyökerestől felforgató oly hathatós principiumokat, amineműeket sok más systemakban hasonló világossággal előadva hijába keresek. És ez az oka, hogy az ifjúságnak is nem én adván kezibe, amint a deliberatumba sietve íratik, hanem professorságra való lépésemkor, már sokaknak kezekbe találván, mint előttem is esméretes és igen világos jó compendiumat manualisomnak választottam és a kollegyomban terjeszteni kívántam. Amelyben csupán az ifjúság haszna és mentől könnyebben vehető nagyobb épülete volt fő célom, amint majd alább par. XX. ezt az okot bővebben megvilágosítom. Mert nékem magamra nézve mindegy akármelyik orthodoxus auctor munkája legyen a manualis, és ebben a részben senkivel vetélkedésbe nem elegendem, hanem csak annyiban, amennyiben egyik munkát az ifjúságra nézve jó

lélekkel hasznosabbnak ítélem, mint a másikat. Hogy az Endemann munkája hiba nélkül való legyen, azt nem pretendálom, mert mi lehetne hiba nélkül, amit ember dolgozott? Némely hypothesisseit Endemannak én magamévá sem tettem, ámbár semmi eretnokséget benne nem látok, amelyek, különben is non sunt articuli religionis, nec exprimuntur uspiam in libris symbolicis et de quibus quot capita tot etiam inter orthodoxos esse possunt sententiae. De ha ilyetén hypothesisekért avagy symbolicus könyvek meghatározásán kívül tétett opiniókért valamely jó auctor megvettetést érdemel, úgy soha sem lehet egyet is felvenni vagy az ifjúságnak javasolni, sőt így commentariussal sem élhetnénk soha papokul, mert csak kettőt sem igen lehet találni, akik minden apróság magyarázatocskáiban egymással tökéletesen megegyeznek és efféle indifferens singularis vélekedésecskéik minden jó elméjű auctorokba különbözők találatnak, amelyek közzül melyik legyen a jobb, igazabb mindörökké függőbe marad.

IV. Az inprotocolált csupa vádakon épült sententia azt kívánja először, hogy Endemannot az ebből tanító professorok letegyék. Amelyre én részemről azt mondom, hogy mihelyt abban megvilágosítatom, hogy socinianismust, pelagianismust, arminianismust sat. vagy csak egyet is ezen eretnokségek közzül tanít, mingyárt letésem. Addig pedig miért tenném le? Hiszem, ha szintén manualisnak nem tartanám is, minthogy egy tanítónak külyebb kelletik az Institutio-ban terjeszkedni, mintsem a manualis terjedhetik, nem tudván hol legyenek benne elrejtve, a ki nevezett eretnokségek, tudatlanságból taníthatnám belőlle azokat. Mert nem céljok kétség kívül a tiszteletes tudós E. E. bírának tudatlanságért büntetni valakit, kivált olyan dologban, amelyet meg nem tudhatott.

V. Nem leszen talám itten ugyancsak szükségtelen, bővebb világosítása véget a dolognak azt meg jegyezmem, hogy ha a külső országokbélire formatum publicumnak ítéletire figyelmezzünk, a szerint Endeman bizonyoson orthodoxus teologusnak és szent vallásunknak egyik nevezetes és szíves oltalmazójának tartatik. Amelyet könnyű lesz nékem, ha kívántatik, annak idejében megmutatnom. Annyira igaz pedig ez őrólla, hogy az orthodoxianak minden cikkelyeiben való buzgó állhatatosságáért bizonyos ellenége által szent vallásunknak nem régiben is világ eleibe bocsátott írásban mérges vagdalkozásokkal támadtatott meg. Amely után csakhamar következvén halála, némely hirtelen gondolatú és ítéletű emberek arra a gyanúra vetemedtenek íranta, hogy talám az orthodoxia mellett életében mindég változhatatlanul megbizonyított nagy buzgóságáért való ezen kicsúfoltatásiból vett keserősége miatt következett halála. Amelyen én igen csekély és józan ítéletű keresztyén emberhez ily nagy és tisztos vénségre jutott ember felől méltatlan és dicstelen gyanúságnak tartok. Elég az, hogy ilyen lévén az Endeman orthodoxiaja felől való vélekedés a külsők előtt, ha köztünk még is, mint eretnek ily könnyűszerrel damnáltatnék és az ifjúságnak keziből ex publico deliberato kitiltatnék, valyon ez által szent vallásunknak külső országok-

béli sorsossai előtt nem háromolhatna-é nagy gyalázat és kár az egész erdélyi reformatum publicumra?

Endeman életében volt a hassiai reformata eklésiáknak superintendense, a landgrafnak egyházi tanácsosa. A marpurgumi akadémiának, amelyben theologiae professorságot is folytatott, az egész tudós világ ítélete szerint, mind nagy tudományára, mind pedig példás és valóságos jó keresztyénhez illő principiumaira és kegyes életére nézve egyik nagy dísze. Jól tudják azt köztünk is kiváltképpen azok a tiszteletes tudós atyafiak, akik közelebbről successive a marpurgumi akadémiában tanultanak, és ennek a nagy férfinak is ottan szolgálatyáival éltenek. Nevezetesen a marosvásárhelyi reformatus kolégyomból minden esztendőben rend szerint két ifjaink szoktanak ezen akadémiában szép stipendiumon tanítatni s tápláltatni. Ezek szóljanak és tegyenek bizonyúságot ezen megboldogult nagy emberről és az oda való publicumnak is rólla való ítéletéről, a holott, amint igen hitelesen adatik értésemre, oly nagy az ő tekintete, hogy azon compendiumat, amelyet én itten tanítok, más theologiae professor társa is (Coing [Johann Franz]¹⁹) publice manualissának felvette.

Valyon tehát a marpurgumi theologiae facultas is meghalván, hogy ez a tiszteletes emlékezetű tagja, aki köztök mindég, mint orthodoxus theologus úgy becsültetett, s ma is emlékezete úgy becsültetik, az erdélyországi reformatusok generalis synodussában damnáltatott, mit ítélnetne róllunk közönségesen? Akik őtet damnáljuk, s még is ifjainkat a papi szent hivatalra való gyökeresebb készítés véget hozzájuk küldjük, nékiek szívesen ajánljuk? Ezt a kettőt nem oly könnyű egymással megegyeztetni, amint talám némelyek gondolhatnák. Sőt valyon az uralkodó fejedelem is, akinek Endeman conscientiae directora és legkedvesebb papja volt, megértvén ezt a dolgot, ki tudja nem bíratnék-e irántunk, vagy a mieink iránt, akiket szép stipendiummal szokott éltetni, olyan gondolatra, amely jövendőre nézve ifjainknak s következőképpen hazánkban vallásunknak káros lenne. Meg lehetne példákkal világosítanom, ha szükség volna, mely igen megsértődtek azon a protestáns fejedelmek, mikor valamely tartományban symbolicus könyveinknek meghatározásokon kívül tétetett némely hypothesisekért olyan eretnekséggel való vádoltatások s kárhoztatások estenek. Minthogy tehát már egyszer köztünk publice kérdésbe tétetett az Endeman orthodoxiaja és ez a kérdés a külsők előtt is titokba nem maradhat, igen szükségesnek tartanám csekély vélekedésem szerint, nem oly könnyű szerrel bánni ezen kérdésnek megfejtésivel, mint a Szent Synodus neve alatt költ deliberatum akarja, hanem minden illendő vigyázással és mentől nagyobb lehető accuratioval menni, hogy az ítélet tétel osztán egyebütt is, ha meg tudatik s meg vizsgálatik, a crisist kiállhassa. Mert ha szabad a dolgot úgy, amint valósággal vagyon kimondanom, socinianismussal, pelagianismussal és arminianismussal vádolni Endemannot, annyit tészen, mint magunkat az őtet jól esmérő publicumnak vagy nevetségire vagy méltó szánakozására kitenni. Mert ha szintén látna is va-

¹⁹ Kiegészítés tőlem, K. V. J.

laki valahol szunyogat, vagy még annál is talám százszorta kisebb állatot, lehetetlen lenne azt véle, míg igaz érzékenységekkel bírna, elefántnak képzeltenünk. Az indifferens dolgok felett való dísztelen veszekedéseknek és az azokért következett egymás vétkes kárhoztatásának boldogtalan ideje már elmúlt. Az indulatok közönségesen nagyobb evangyéliomi szelídséggel és tartózkodással mérsékeltetnek az eretnkségekről való ítélettételben. És ha taláztatnak a mi theologussaink között is feles számmal olyan hibás ítéletű emberek, akik az orthodoxiát felette igen széles értelemben vévén, még némely veszedelmes vélekedéseket is annál fogva mentegetnek és terjesztenek, vagynak más felől még számosabban olyanok is, akik az orthodoxianak igaz és az evangyéliomban s azután a *symbolicus* könyvekben szabott határait jól esmérvén, sem a kicsapongókkal nem bolondoskodnak, sem pedig más extremumban járókkal, ott, ahol csak lekissebb ártalmas bogaracska sincsen, mérges kégyót lappangani nem hisznek s attól ok nélkül oly csekély és alacson módon nem rebegnek, senkit csupa *philosophica*, *philologica* vagy egyéb ahhoz hasonló indifferens oppiniojáért nem kárhoztatnak. Ezeknek a közép és igaz úton járó reformatus theologusoknak ítélő székek eleibe akármelyik országban bátron merném én az Endeman ügyit appellálni. A *generalis synodusi* névnek egy országban nagy és a külsők előtt is tekintetet érdemlő névnek kell lenni, interessálva lévén abban a méltóságos Főconsistorium neve is. Szükség tehát igen vigyázni, nehogy mikor talám egy vagy két ember a maga indulattjának akar áldozni (nem meglett, hanem csak lehetséges dologról szóllok) más ártatlan, de vigyázatlan elméket is a maga részére húzván, a *generalis synodusi* szép névvel fedezhesse bé titokban tartott célját, és az egész ártatlan *publicumra* húzza azt a gyalázatot, amelyre csak maga volna érdemes.

[...]

Megújítom tehát, amit a felyebb par. IV. mondtam, és azt adom még itten hozzá, hogy ha ugyancsak Endeman válogatott és a dologhoz valójában értő bírák által lett illendő megvizsgálás után is méltónak ítéltetik, mint régen a szegény ártatlan Coccejus a kárhoztatásra, ámbár hiszem azt, hogy éppen olyan tekintete fog ezen ítéletnek is lenni, vagy még sokkal kisebb az értelmes maradék előtt, aminemű tekintete volt és vagyon a radnóti synodus ítéletinek, mindazonáltal annak fejet fogok hajtani, csak törvényesen légyen, azaz hogy nékem is az ő mentségire szóllanom megengedtessek, és okaim illendő tekintetbe vétessenek. E megesvén, ha mégis damnáltatik, többé osztán manualisomnak nem fogom tartani.

Ami pedig e lenne szabad légyen még mind jót tartom ő rólla és úgy gondolkodom, hogy ha az E. E. tiszteletes tudós vádlók nem terhellettenek volna *difficultassai*kat velünk előre közölni és minket azok iránt írásban meghallgatni, tehát minden közönséges lárma és gyalázat nélkül keresztyéni szelídséggel ellehetett volna igazítani ezt a dolgot és magokat lecsendesítették volna. Annnyival inkább gondolom pedig azt, mivel hiteles relatiokból értvén némelyeket a ki

tett difficultasok közül, jól látom azokból, micsoda okok szülhették légyen ezekkel együtt a többit. Tudniillik: rész szerint olyanok tulajdonítatnak az auctornak, amik benne nincsenek, legalább éppen nem az az értelmek, ami a difficultasokban felvétellett. Rész szerint *symbolicus* könyveinkkel ellenkezőknek állítatnak némelyek, amikről azokban egy betű sincsen. Ilyenek azok, amik ma a filozofiában kétség kívül tétellett igazságok és a theologianak józan okosságon fundált résziben is, mint olyanok úgy vétetnek fel. Mert lehetetlen úgy tanítanunk, lelkünk esmérete és szent vallásunk principiumai ellen, hogy ha az egyik órán filozofiat tanító professortól bizonyos igazságok terjesztetnek az ifjúságnak eleibe, mi a theologiában más órán, azokat vagy meg hamisítani, vagy akárhogy is azokkal ellenkező dolgokat hirdetni kívánnunk. Bezzeg bizony, ha így cselekednénk, mind a magunk *characterünkről* szép ideat adnánk az ifjúság elméjére, mind pedig a valláshoz való értelmes buzgóságban és egyenes szívűségben derekasint formálnók azt. Ilyenek, amik az egész religiora nézve csupa *hypothesis*ek, avagy a *symbolicus* könyvek meghatározásán kívül tétellett opiniok, és csak a régibb *systematicus*oknak közönségesebben bévett *hypothesis*seikkel ellenkeznek. Már pedig a régi *systhema* s más *symbolicus* könyv. Távul légyen, hogy minden theologussaink munkái *symbolicus* könyveink légyenek. Úgy osztán, ha csak azt mondjuk is, hogy a föld a nap körül forog, az is eretnekség lészen, minthogy sokan régi theologussaink közzül kárhoztatták. Olyan példát sokat tudnék előhozni, ha szükség volna.

VIII. Rész szerint végezetre. Hogy semmit, valami előhozattathatik Endeman ellen el ne titkolyak, talám eretnekségnek vétetik az, hogy egy vagy más *pro-bans locus*nak *applicatio*jában, nem éppen azt az értelmet veszi fel Endeman, ami valamelyik *symbolicus* könyvünkben is netalám felvétellett. De erre szükség megjegyezni:

1. Ugy reménlem én, hogy ilyen különbözés Endemanban nem igen találtathatik sokkal több, mint más *system*akban, amelyeket *manualis*oknak lenni eleitől fogva megengedtenek.

2. Sohult ez a különbözés benne úgy nincsen, hogy ezáltal a *symbolicus* könyveinkben lévő *fundamentalis* vagy *non fundamentalis fidei articulus*októl csak egy hajszálnyira is eltávozzék, hanem minthogy egy *articulus* néha hat-hét s tíz, sőt több *locussal* is szokott próbáltatni, kívánnya ezek közül csak amiket leghasznosabbaknak ítélt *applicálni*, a többit egyéb értelemre vitethetőknek megengedi, hogy annál kevesebb okaik lehessenek az *adversarius*oknak, a vallásunk cikkelyei ellen való *cavillumokra*, mintha csak igen homályos értelmű *locusokra* építőnek fel azokat.

3. Az illetén különbözés a protestánsok között eretnekségnek lenni nem tartott eleitől fogva, s ma sem tartatik. Különben eszerint, mind az *evangelica*, mind a *reformata religion* lévő legnevezetesebb Szentírást magyarázóok mind eretnekek lennének, amelyet én, ha kívántatik, különb-különb példákkal a tiszteletes tudós E. E. bírának megvilágosíthatok. Sőt tartok tőlle, hogy a legbuzgóbb papok közzül is sokan lennének így eretnekek, minthogy ezt a *locusok*

applicatiojában való különbséget a symbolicus könyvektől még hírek s észrevételek nélkül is gyakran megejtik.

4. Én Endemannot még az illetén csupa exegeticumokbéli különbözésiben is soha tudva nem követtem, hanem vagy teljességgel elhallgattam az olyan locust, minthogy más, amivel bizonyítsak elég volt, vagy pedig a symbolicus könyvben felvett applicatioját választottam. Végezetre megjegyzem: nem merném erősíteni, hogy minden ilyen különbséget a manualisomban észre vehettem volna. Ha valaki most a tiszteletes tudós E. E. bírák közzül accurate kijegyzette és velem közlené ezeket, igen nagyon megköszönném ebbéli szolgálattját.

IX. A vádakon épül sententia azt kívánja másodsor, hogy az Endemanból szerzett ellenkező tudományokat recantáljuk. Nem tudom én mint lehessen ezt a kívánságot, sőt az egész deliberatumot meg egyeztetni azzal, hogy most actu vagynak kirendelve némely tiszteletes tudós E. E. atyafiak a Generalis Szent Synodustól, akik jól megvizsgálják a feladott vádakkal együtt Endemannot, és ha mi találtathatik benne, symbolicus könyveinkkel ellenkező, kijegyzvén, a jövő Generalis Szent Synodusra referályák. Mert eszerint nyilván vagyon, hogy még maga a Generalis Szent Synodus sem tudhattya, hogy ha vagyon valami heterodoxia Endemanban, mi légyen az specifice, micsoda propositioiban, vagy oppinioiban légyen elrejtetve? Még is már a sententia nem csak Endeman ellen, hanem ellenünk is készen vagyon. Hogy recantályuk azokat, amiket nem tudunk, és a tiszteletes tudós E. E. bírák sem tudhatnak, arra köteleztetünk. A legnagyobb bévádolt eretnekekkel is, hogy szent vallásunk sorsossai éppen ilyen formálag akartanak volna bánni valaha, még eddig arra példa a historiában, megvallom előmbe nem akadott. Ez éppen új és szokatlan fogásnak neme az eretnekségnek kiirtásában. Feltésem, hogy egyik vagy másik, sőt mindenik, a kirendelt tiszteletes tudós E. E. atyafiak közzül láttassanak is magok ítéletek szerint, találni Endemanban valami heterodoxiat, még is a dolog legalább arra a következésre nézve, hogy tehát mi is azt úgy értettük és úgy tanítottuk volna, csak őkegyelmek előtt sem rekeszthet ki minden kétségeskedést, és ekkor is jussunk lészen azt kívánni a Szent Generalistól, hogy a difficultasok velünk előre közöltessenek, és mi is azokra írásban hallgatassunk meg a világnak már bölcs szokása szerint. Mert mi haszna disputálnánk szóval akár a Szent Synodus előtt, akár egyebütt, holott bizonyos az, hogy a két fél között szóval folytatott disputatio, kivált a nehezebbeske dolgokban, többnyire egymás tökéletes megértése nélkül lévén vagy egyik, vagy másik részre nézve, tiszta csupa logomachiává változhatik s még is nagyobb rész úgy megnyerheti, mintha leg-hathatósabb erősségeken épülne fel. Egyéb tetemes incommodumait a szóval való vetélkedésnek elhallgatom. Másfelől pedig igaz az is, hogy akármely közepszerű talentumú ember légyen is egy tanító, legalább, amely könyvet eszterndők alatt mindennap forgatni tartozott, jobban megérthette azt, mint más, ám-bár nagyobb talentumú ember, aki csak hirtelen és netalám feltett célból forgatta által. Én részemről ezen jussom mellől el sem állhatok, és hogy a méltóságos Főconsistorium ebben engemet oltalmazni méltóztassék, aláztatson

instálom. Az eklésiai subordinatiót minden illendőséggel becsülöm s tisztelem, az ellen soha szánt szándékkal nem vétettem s véteni sem kívánok, de tudni való dolog, hogy annak köztünk nem erőszakkal és az elsőbb tagoknak csupa teteszések szerint, amely az egész protestantismussal éllel ellenkezik, hanem ratiönabilitással, szelídséggel, egyenességgel kell folyni. Mert a Krisztus minket, papokat minnyájan egyenlő méltósággal ajándékozott meg, úgy hogy éppen nem uralkodhatunk, hanem csak szolgatársaknak kell lennünk egymásra nézve, és szent vallásunk principiumai szerint egy-két embernek s többnek is csalahatalanságot nem tulajdoníthatunk, kivált a religio principiumainak magyarázattyában a Biblián és a symbolicus könyveken kívül egyébnek lelkünket alája nem adhattuk, hanem ha bíró akar effélében lenni valaki, s a törvény is hogy a lehessen just ad neki arra, tartozik részrehajlás nélkül a dolgokat meghányivetni, mind a két félt tökéletesen meghallgatni és úgy tenni osztán ítéletet.

X. A meg nem próbált és soha meg sem próbáltatandó vádakon épült kemény sententia harmadszor azt foglalja magába: Hogy mi Endemannot tanítani és a deákoknak kezekbe adni az Approbatabéli törvény és a 11dik, 12dik, 94dik Canonok és a Szatmári 19dik, 20dik, 21dik Constitutiok és a papi esküvés formájának első és második pontyai ellen merészlettük annak okadására, hogy a Szent Synodus directora által a jövő Generalis Synodus eleibe idéztessünk, végzetik.

Mire célozzanak azoknak a sok canonoknak és constitutioknak citálásával a tiszteletes tudós E. E. bírák, én nem vizsgálom, magok tudják. A bizonyos, hogy azoknak egyik része, ha szintén hibáztunk volna is valamit, amelyet én részemről, a fenn forgó dologban, míg nem convincálatom, nem agnoscálok, reánk nem tartoznék. Más része pedig sokkal méltóbban citáltathatik a tiszteletes tudós E. E. bírák ellen, mint ellenünk. Szabad légyen ezt a két dolgot egy kevéssé bővebben megvilágosítanom.

[...]

XIV. A 11dik és a 12dik Canonokban továbbá keményen tiltatik, hogy valaki valamit contra fundamentales vel non fundamentales confessionis fidei articulos doceat, és ez a része a Canonnak, ha ugyan egyszer deliberative felvétetett, ámbár ok nélkül, hogy heterodoxiát tanítottunk, citáltathatott ellenünk. De ugyan azon 11dik Canonban az is vagyon, hogy nemo, si in consientias cruculos habeat contemnatur, sed placide exaudiatur, ejusque verba accurate pensitentur. Vélem ugyan Istennek hála, legkisebb scrupulussaim sincsenek symbolicus könyveinkben nec in fundamentalibus, nec in non fundamentalibus fidei articulis. De ha már egyszer a vádból feltették a tiszteletes tudós E. E. bírák, hogy talám lehetnek némelyek, tartoznak vala a Canon szerint engemet elsőben meghallgatni, az én mentségemet accurate megfontolni s úgy menni azután az én dologomban való deliberatum írására. Minthogy pedig ezzel éppen ellenkező módon cselekedtenek, nyilván vagyon, hogy itt is a Canon a tisztele-

tes tudós E. E. bírák által, akik annak legbuzgóbb megtartói tartoznának lenni, és másoknak is arra példát adni, megtapodtatott.

XV. De vegyük fel a 21dik Szathmári Constitutiót, abban világos szókkal ez a törvény vagyon. *Siqui ex iis, quibus jam aliqua vel ecclesia, vel schola commissa e, suspecti de doctrina habeantur, diligens in illos inquisitio facienda, ac sicerto compertum fuerit, eos heterodoxiam aliquam foevere ac docere, post unam atque altera madmonitionem, usque ad generalem synodum ab officio arceantur.* Szabad legyen immár ezen Canonnak értelméhez képest azt kérdenem:

1. Ha valaki engemet heterodoxiával vádolt, hol és mikor vitetett véghez az ez iránt törvényesen megkívántató *diligens inquisitio*? Mikor bizonyított meg ez a vád ellenem? Kik a bizonyságok, mik a bizonyos erősségek? Hadd lehessen ezeket tudnom, hallanom és ezekre nézve magamnak is megszégyenülnöm. Ezt az előhozott Canonnak ereje szerint *jure* megkívánhatom s elmúlhatatlanul meg is kívánom. De

2. Ha szintén ez a vád megbizonyíthatott volna is, amely nem esett és soha meg sem fog esni, hol, mikor és ki által esett reám nézve az a Canon szerint megkívántató *una altera que admonitio*, hogy azoknak nem engedelmeskedvén, méltó lehettem volna a Synodus neve alatt költ *deliberatumra*? Hiszen itten, Enyeden lakik tiszteletes *superintendens* uram, őkegyelmit illette volna ez a dolog, és mondja meg, ha jött-e valaha valami efféle világosságra ellenem? És ha igen, őkegyelme intetté meg rólla, non *semel atque iterum*, hanem csak egyetlen egy szóval? Mindezek reám nézve nem történhetnek, még is a *Generalis Szent Synodus* neve alatt költ *deliberatum* már ellenem készen vagyon és mint tökéletes igazság, úgy vétetik fel abban, hogy én másokat szent vallásunk ellen megvesztegető, haza törvényit és Canonokat által hágó, papi esküvésemet megszegő, avagy hitesegett ember vagyok, és mint ilyen idéztetem a jövő *Generalis Synodus* eleibe. Miért? Ingyen sem azért, hogy ottan ezeket, mint csupa igazságtalan vádokat megcáfolnom és magamat ezek alól kitisztítanom megengedtessek. Nem. Ez a *deliberatum* szerint nem lehet. Mert ezek már többé nem vádak, hanem *ex deliberato* kifejtett igen világos igazságok a tiszteletes tudós E. E. bírák előtt. Miért idéztetem tehát? Annak okadására azt mondja a *deliberatum*, hogy ezeket a *crimeneket* cselekedni az az mások megvesztegetője, haza törvénye, Canonok megrontója, és hite szegett lenni mérészettem. Minthogy pedig ezen *crimeneket* akármi okadással is a nagy büntetéstől megmenteni teljes lehetetlen, és emberséges embert mentések nem is illethet, tehát csak a rettentő büntetésnek, amelyet egy eretnek egy másokat megvesztegető és egy hite szegett *malitiosus* ember megérdemelhet, kellekik hátra lenni, és következésképpen e már amire idéztetem, amint látom, hogy a jövő *Generalis Synodus*ba elvégyem ilyen értelmű *citatoria*, bátorokodom alázatosan és mélységes tisztelettel jelenteni a méltóságos Főconsistoriumnak abéli magam meghatározását, hogy a *Generalis Szent Synodus* előtt sem most, sem másszor meg nem jelenek.

[...]

XIX. Leghasznosabbnak látná pedig a Generalis (így végződik a deliberratum), hogy minden collegiumokban ne egyéb, hanem az Helvetica Confessio tanítatnék. Ha ezen szóknak az az értelmek, hogy az Helvetica Confessio légyen oskolai manualis, annak rendit és methodussát tartozzanak tanításaikban követni a professorok, úgy megvallom, ez a projectum előttem egy kissé különösnek látszik. A Helvetica Confessiot ugyan, mint egyik szent könyvünket minden illendőséggel becsülöm, amint immár felyebb is megjegyzettem, de a Biblia még szentebb könyvünk, s még is oskolai manualis sem in dogmaticae, sem in practicae theologiae cursu nem lehet. Egyszóval a Helvetica Confessio-ban a religio vagyon befoglaltatva, dogmaticum és practicum principiumaira nézve, minden olyas rend vagy systema nélkül egyben elegyítve. Nincsenek is minden fundamentale dogmaticum vagy practicum principiumok ebben. Egész részek hagyattatván ki kiváltképpen a practicumokból. A manualisnak pedig completa systematica theologianak kell lenni, még pedig más systemaban adattatván elő a theoreticumok, másban a practicumok, a mai minden jól rendelt protestáns oskolákban bévett és megerősített hasznos methodus szerint.

XX. Én úgy gondolkodtam volt professorságra lett lépésemkor (salvo meliori sapientiorum iudicio), hogy leghasznosabban vehetném fel a magam időmbéli híres orthodoxus auctorok közzül valamelyiknek munkáját. Mert a hitágazatok a theologiában változhatatlanok, de az azokat bizonyító erősségeknak az idő és környülállásokhoz képest új formában kell öltöztetnie, hogy az ifjúság a vallás igazságaiban azoknak legújabb színbe öltözött ellenségei ellen is előre mintegy készitessék, és annál inkább megerősitessék. Próbálja meg akárki tanítson egy ifjat a theologiaira az elmúlt seculumbéli tudóssaink gondolkozásának módja szerint, a mostani időbéli környülállásokra pedig új jó és rossz könyvekre, vallás ellenségeire és azoknak okoskodások módjára sat. semmit ne hajtson, mintha azok nem is volnának. Elmérem mondani, hogy ez az ifjú egy történetből kezibe akadott mái módi rossz könyvnek megolvasása által sokkalta könnyebben megvesztegetődik a vallás theoreticum és practicum principiumaiban, mint más a ki orthodoxus tudóssainknak a mostani környülállásokhoz alkalmaztatott írá-soknak s gondolkozásoknak módja szerint tanítatott. Sok hypothesiseket, amelyek ez előtt igazságok gyanánt sürgettettek, eltörlött és hibás vélekedéseknek lenni megbizonyított az idő. Sok argumentumok, amelyekkel a hit ágazatainak megmagyarázásaiban s támogatásaiban éltenek a régibb theologusok, ma méltán erőtleneknek tartatnak, és azok helyibe fontosabbak találtatván, az igazság az emberi elmében gyökeresebben és tisztább sugározatokkal nyomatik bé. Kicsoda mondhattya pedig azt heterodoxianak, ha egy új auctor a symbolicus könyvekben előadott hit ágazatai mellett állhatatosan megmaradván, azoknak bizonyítására kigondolt némely régi theologusokban találtató aargumentumokat, a régibb előadás módját és rendit elhadja, és ezek helyett alkalmasabbakat veszen elő, amelyek ellen a vallástalanságnak oly sok és nehéz kifogásai

ne lehessenek? Hiszen bizonyos az, hogy ez által a vallása és a *symbolicus* könyveknek tekintet nem veszt és nem veszthet legkissebbet is, hanem inkább ellenben leghathatósabban megerősítetik. Jó szívvel egynek vallom és magamat a régibb *theologusaink* munkáinak s emlékezetének is legszívesebb tisztelői közzül, de nem mérném azt, a mai közönséges vélekedés ellen egy általában tagadni, hogy munkáikban jó és kegyes célból béiktatott sok gyenge vélekedéseikkel és erőtelen okoskodásaikkal szent vallásunknak egy s más módon való rágalmozással teljes gúnyolására alkalmatosságot magok ne szereztek s néműnemű okát, amelyet el lehet s el is kell vala kerülni, ne adtak volna. A legújabb jó auctor pedig ezt elkerüli, a filológiának és filozófiának legújabban kifejtett igasságait is a maga hasznára fordíthattya és leghathatósabban meggyőzheti az ifjú elmét arról, mely szépen ministrályon mindeneben a józan filozofia a *theologianak*. Mert a mi szent vallásunk *rationabilis* és soha ugyanazon egy dolgot a mi *theologiank* a józan filozófiával ellenkező módon nem taníttya. Ezen tekintetekből vévén fel immár a dolgot, az Endeman *orthodoxiajának* oltalmazását, jó szívvel magamra vállalom és ezen indulatomat a méltóságos Főconsistorium előtt is kinyilatkoztatni bátorkodom.

[...]

Felhasznált irodalom

- Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzése, 1606–1762. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta Buzogány Dezső és Sipos Gábor.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3. Kolozsvár 1999.
- Buzogány Dezső: Borosnyai Lukács János püspök önéletírása. In: *Református Szemle* 79 (1986/1), 41–46.
- Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790–1800.* Sajtó alá rendezte: Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor. Erdélyi Református Egyháztörténeti. Adatok I/4. Kolozsvár 2001, 39–40.
- Esze Tamás: A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Tanulmányok a magyarországi református egyház négy százéves történetéből.* Actae Studia ecclesiastica. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965, 178–182.
- Juhász István: Christian Wolff és a református teológia. In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből.* Kolozsvár 1996, 102–115.
- Kolumbán Vilmos József: Abacs Márton és Zalányi László vitája és a hit artikulusai. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Reformata Transylvania* 73 (2018/1), 97–110.
- Kolumbán Vilmos József: Adalékok az Endemann-perhez. In: *Református Szemle* 100 (2007/4), 760–778.
- Kolumbán Vilmos József: Zilahi Sebes János apológiája. In: *Református Szemle* 110 (2017/6), 632–647.

- Kovácsnai Sándor: *Az ész igaz útján*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziány László. Kriterion Kiadó, Bukarest 1970.
- Muenschler, William: *Elements of Dogmatic History*. Translated from the second edition of the original German by James Murdock. A. H. Maltby, New Haven 1830, 180.
- Túri Tamás: A pura religio felekezeti egységet szorgalmazó megfontolásai Ajtai Abód Mihály halotti beszédeiben. In: Balázs Mihály – Bartók István (szerk.): *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon, (1650–1750)*. SZTE Magyar Irodalmi Tanárszék, Szeged 2016, 277–287.
- Túri Tamás: Felvilágosodás és protestáns egység. A hit fundamentális artikulusainak református megközelítése. In: Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Kovács András (szerk.): *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás. Tanulmányok és szövegek*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 2016, 33–37.
- Tolnai Gábor: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító. Jegyzetek az erdélyi felvilágosodás történetéhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek 142. Kolozsvár 1942.

Levéltári források

- Zilahi Sebes János beadványa a Főkonzisztóriumhoz. Főkonz. Lvt. 1791/282.
A Főkonzisztórium levele Bethlen Sándorhoz, 1792. április 15. Főkonz. Lvt. 1792/57.
Bodola János beadványa a Főkonzisztóriumhoz. Főkonz. Lvt. 1792/57.

This paper presents the apology of János Bodola, professor of Nagyenyed, accused of heresy in 1791. Like his accused associate, Bodola also dismissed the charge of heresy, but did not deny that theological thinking should be renewed. In his letter, he also rejected Arminian, Pelagian, and Universalist accusations, stood up to Samuel Endemann's orthodoxy, and condemned the lack of consensus among the confessions. According to his letter, Bodola was a supporter of the Reformed liberal orthodoxy who in matters of principles of faith remained devoted to the creeds of reformed confessions, without secluding himself from the innovations within theology.

Keywords: religious tolerance, liberal orthodoxy, heterodoxy, the fundamental articles of faith, János Bodola, Samuel Endemann.